

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Валентин Вікторович Тесленко,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0637-4815>

УДК 37.012[37.013.82]

DOI <https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-4-5-9>

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ ТА ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВО

Анотація.

У статті розглянуто проблеми, які безпосередньо пов'язані з соціально-педагогічною реабілітацією дітей із порушенням зору. З метою підвищення ефективності роботи в цьому напрямі пропонується створення відповідної регіональної моделі. У ній виділено послідовні етапи діяльності, суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей цієї категорії, шляхи здійснення соціальної реабілітації та інтеграції дітей із проблемами зору в соціум. Створена та реалізована система на основі запропонованої моделі є науково обґрунтованою, гуманною, індивідуально-орієнтованою. Об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування, педагогічних і медичних працівників, психологів, спонсорів, представників громадських організацій створює додаткові можливості для підвищення продуктивності відповідної роботи на регіональному рівні.

Ключові слова: модель; система; діти з порушенням зору; соціально-педагогічна підтримка; навчання; виховання; реабілітація; інтеграція; органи влади; сім'я; спеціальні школи-інтернати.

Кожна дитина є особливою та неповторною особистістю. Чим більше проблем виникає в дитини з її розвитком, тим більшої уваги і допомоги вона потребує від дорослих. Загальновідомо, що свій шлях навчання та виховання за певними умовами може пройти будь-яка дитина. Відомий італійський педагог і лікар М. Монтезорі стверджувала, що «шлях посилення слабких – такий, як й удосконалення сильних» [5]. Дитина з порушеннями розвитку, зокрема з недоліками зору, соціально адаптується більш повільно, однак йде таким же шляхом, як і її однолітки.

Соціальна підтримка дітей із порушеннями зору є одним із важливих гуманістичних завдань країн світової спільноти. Вона знаходить відображення в таких міжнародних правових документах, як: Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Конвенція ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї (2007 р.). Ці документи були імплементовані в українське законодавство.

Державно-правові засади соціального захисту дітей з інвалідністю в Україні регулюють відповідні нормативно-правові акти. У наукових колах соціально-педагогічну реабілітацію трактують як «систему медико-психолого-педагогічних заходів, спрямованих на включення дітей з інвалідністю в соціальне середовище, залучення до суспільного життя і праці на рівні їх індивідуально-психологічних можливостей» [3].

Потрібно зауважити, що процес соціальної реабілітації засобами освіти спрямовано на розвиток у дитини життєвих компетенцій, а саме – навичок самообслуговування, соціально-побутової орієнтації, «налагодження комунікацій, самопізнання та свідомого регулювання власної емоційно-вольової сфери, професійного самовизначення та соціальної мобільності» [4]. Освіта і виховання, розвиток і підготовка до самостійного життя дітей із проблемами зору відбувається як у закладах масового типу (легка форма патології), так і в спеціальних різновікових закладах освіти (складна форма патології). Зрозуміло, що в освітній діяльності з дітьми цієї категорії

має превалювати поглиблений індивідуальний підхід, упровадження сучасних програм і методик, використання необхідного обладнання. Керівництво та працівники спеціальних освітніх закладів із позицій соціалізації мають чутливо реагувати на зміни в суспільстві, запити ринку праці та допомагати дітям із проблемами зору та їхнім батькам, більш чітко визначитися з майбутнім працевлаштуванням. Реалії сьогодення, на думку дослідників, спонукають до «зміщення акценту на практичну спрямованість освітнього процесу, більш поглиблену діяльність у напрямі соціально-педагогічної адаптації вихованців, їх підготовки до комфортної інтеграції в суспільство» [1]. У спеціальних закладах для дітей із порушеннями зору надважливої значущості набуває: диференційна діагностика стану зору дітей, структури захворювань; психолого-педагогічне вивчення особистості кожної дитини з метою виявлення структури пошкоджених функцій і виділення психічних та інтелектуальних процесів, що не торкнулися органічних або функціональних ушкоджень. Саме комплексний метод діагностування забезпечить основу щодо проектування засобів індивідуальної корекції та повноцінної реалізації потенційних можливостей дитини в цілеспрямованій освіті та розвитку.

Специфіка освітнього процесу дітей із зоровою патологією полягає в «урахуванні загальних закономірностей і специфічних особливостей розвитку дітей, формуванні прийомів і засобів освітньої діяльності на звуженій (обмеженій) сенсорній основі» [2]. Це передбачає, що здійснюється диференційований підхід, а також відбувається перерозподіл навчального матеріалу, його дозування, використання спеціальних форм і методів, оригінальних підручників і наочних посібників, оптики, тифлотехнічних пристроїв і сучасних комп'ютерних технологій. Безумовно, освіта та розвиток незрячої дитини буде значно ефективнішим, якщо використовувати сучасні тифлотехнічні пристрої: брайлевський дисплей і брайлевський принтер, синтезатор мови, спеціальні програми збільшення шрифту на моніторі тощо. Продумане та системне використання специфічного обладнання в освітньому процесі надає додаткові можливості щодо розвитку дітей цієї категорії, їх соціально-трудова адаптації до реального дорослого життя. Зазначимо, що спільна робота вчителів-дефектологів, лікарів-спеціалістів із зору, психоневрологів має бути спрямована на максимальне відновлення, покращення та охорону зору дітей, що надає можливість учасникам цього процесу здійснювати його комплексно й ефективно.

У контексті соціальної адаптації, на нашу думку, проблемним є період закінчення дітьми загальноосвітніх (спеціальних) установ освіти та їх професійного самовизначення. Реалії сього-

дення, на жаль, посилюють труднощі професійного вибору та працевлаштування молоді з проблемами зору, серед яких:

- складність соціально-економічної ситуації в державі;
- пасивність і формалізм у діяльності владних структур щодо реальної допомоги молодим людям цієї категорії в розв'язанні означеної проблеми, відсутність належного контролю за реалізацією відповідних законодавчих актів;
- відсутність у суспільстві сформованого стійкого морального розуміння щодо необхідності різного роду підтримки осіб з обмеженими можливостями;
- певні комплекси й інертність людей із вадами зору, їх неготовність (страх) щодо входження до колективу колег із нормальним зором;
- соціальна неадаптованість тощо.

Необхідно підкреслити, що мають місце також серйозні перешкоди на рівні підприємств та установ різної форми власності, зокрема: небажання більшості керівників створювати відповідні робочі місця для людей із патологією зору, оскільки це вимагає прийняття на себе відповідальності за їх життя та здоров'я, фінансових витрат (на жаль, має місце також відверто байдуже ставлення керівників до цієї проблематики). Досі не розв'язаною залишається проблема створення системи вищої освіти для людей з особливими потребами. Причини труднощів у її отриманні освіти сліпими та слабозорими людьми полягають не лише і не стільки в неможливості засвоєння навчальних програм, скільки в методичній, матеріальній і психологічній неспроможності окремих установ вищої освіти організувати їх дієве надання освітніх послуг.

Первинною ланкою в діяльності з дітьми, які мають проблеми зі здоров'ям, є сім'я, як найближче та постійне соціальне оточення. Головні напрями комплексної діяльності з родиною мають бути спрямовані на своєчасну соціальну діагностику з метою вивчення особливостей внутрішнього сімейного виховання, розробку та реалізацію спільних індивідуально спрямованих програм допомоги дитині, педагогічного навчання батьків, корекцію взаємодії «дитина – батьки» тощо. Важливу роль у соціальній реабілітації дітей із вадами зору відіграють спеціальні школи-інтернати, де створюють необхідні умови для задоволення інтересів дітей, їх соціально-психологічної адаптації, активного включення до суспільно-корисної діяльності та готовності до життя в сучасному конкурентному суспільстві.

Аналіз наявної практики свідчить, що на регіональних рівнях органи місцевого самоврядування, освітяни, медичні працівники, громадські організації докладають певних зусиль щодо соціальної реабілітації дітей означеної категорії. Разом із цим, дії суб'єктів соціально-педагогічної підтримки дітей із проблемами зору здебільшого не мають ці-

лісного та системного характеру. З огляду на це, виникає необхідність переоцінювання як змісту освітнього процесу, так й реформування підходів щодо комплексного корекційного розвитку цих дітей. Одним із напрямів підвищення ефективності цього процесу може стати, на нашу думку, створення та реалізація моделі регіональної системи соціально-педагогічної реабілітації дітей із вадами зору та інтеграції їх у суспільство (табл. 1).

Основою запропонованої регіональної моделі є ідея адресної спрямованості соціально-педагогічної допомоги кожній дитині за рахунок гармонійного об'єднання зусиль суб'єктів відповідної діяльності. Таким чином, необхідно переорієнтуватися з розрізнених заходів і засобів на створення їх цілісного комплексу з виходом на конкретну дитину. Реалізація системи діяльності в цьому випадку буде здійснюватися на трьох організаційних рівнях: 1) обласному, 2) міському (районному), 3) освітнього закладу. Мета системи полягає у створенні варіативних комплексів оптимальних умов на усіх рівнях, що буде гарантувати реалізацію індивідуальних програм розвитку та соціальної реабілітації кожної незрячої та слабозорої дитини. Причому потрібно врахувати типологію дітей і конкретні обставини, в яких вони перебувають. Сутність нашого підходу полягає в максимальній диференціації та індивідуалізації діяльності щодо соціально-педагогічної реабілітації з урахуванням особливостей дитини з вадами зору. Технологічно реалізація цієї системи має здійснюватися через розробку індивідуальних програм розвитку для кожної дитини, а також за допомогою використання відповідної цільової комплексної програми соціально-педагогічної підтримки на трьох означених рівнях. Розробку індивідуальних програм розвитку здійснюють учителі, психологи, дефектологи, медичні працівники за участі дитини та її батьків, а також за підтримки органів місцевого самоврядування.

Модель передбачає таку етапність діяльності.

Перший етап – діагностико-організаційний.

Цей етап передбачає комплексну первинну, а далі щорічно повторювальну медико-педагогічну діагностику дитини з проблемами зору, а також вивчення запитів і планів дитини та її батьків. Наступним кроком постає здійснення аналізу соціально-педагогічної ситуації, в якій перебуває дитина, і вивчення можливостей суб'єктів соціально-педагогічної підтримки щодо надання відповідної допомоги. Важливим є питання знаходження серед провідної ланки представників керівництва місцевої влади. Наприкінці етапу розробляються взаємодоповнюючі програми індивідуального розвитку та соціально-педагогічної підтримки дитини.

На другому етапі здійснюється цілеспрямована діяльність щодо послідовної реалізації від-

повідних індивідуальних програм. З цією метою в кожному конкретному випадку визначають пріоритетність принципів соціальної роботи, формується відповідний індивідуально орієнтований зміст. Гнучке дотримання головних принципів у реабілітаційній роботі з дітьми, які мають проблеми з зором, що дасть змогу будувати відповідні стратегічні лінії, зокрема:

а) формувати активну позицію дитини в розв'язанні навчальних і соціальних проблем відповідно до закладених природою потенційних можливостей, що передбачає віру у себе, здатність долати складні життєві перешкоди та приймати правильні рішення;

б) сприяти реалізації права вільного вибору власної траєкторії життєвого розвитку, не створюючи дискомфорт для інших;

в) розв'язувати проблеми дитини на засадах комплексного використання різноманітних методів соціально-педагогічного характеру залежно від індивідуальних потреб особистості;

г) налагодити дієву комунікацію суб'єкт-суб'єктного характеру, сформувати позитивний фон взаємодовіри тощо. На цьому етапі розв'язуються питання вибору території здійснення соціальної реабілітації (за місцем проживання батьків або в спеціальній освітній установі), визначаються комплексні заходи з дітьми та їхніми батьками. Для кожної дитини визначається індивідуальний варіант сполучення принципів, змісту та заходів соціально-педагогічної реабілітації і відповідної підтримки з боку дорослих.

На третьому етапі інтеграції дитини в суспільство розв'язується питання щодо її подальшого навчання в ЗВО, професійно-технічному училищі або ж допомоги з працевлаштуванням. У цьому випадку концентруються зусилля регіональної влади, очільників освітніх установ, керівника місцевого Українського товариства сліпих (УТОС), керівників державних підприємств і бізнесових структур.

Описана нами регіональна модель соціально-педагогічної реабілітації дітей з вадами зору та їх інтеграції в суспільство має певні інноваційні ознаки.

По-перше, система гуманізує відносини до дитини з проблемами зору за рахунок використання різноманітних варіантів комплексної соціально-педагогічної підтримки.

По-друге, модель містить науково-обґрунтований алгоритм, що забезпечує логічне упорядкування та етапність дій усіх суб'єктів соціально-педагогічної підтримки дітей означеної категорії.

По-третьє, запропонована модель дає змогу реалізувати державно-суспільну систему управління процесом соціально-педагогічної реабілітації дітей із проблемами зору. Важливим є також долучення до цієї роботи представників громадських організацій, ЗМІ.

Таблиця 1

Модель регіональної системи соціально-педагогічної реабілітації дітей із вадами зору та інтеграції їх в суспільство

Дитина з вадами зору									I етап діагностико- організаційний	
Незряча			Слабозряча			Яка втратила зір				
Суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей із вадами зору										
Органи влади	Управління соціального захисту	Органи управління освітою	Органи охорони здоров'я	Педагогічні колективи	Батьки	Громадські організації	спонсор	Інші суб'єкти	II етап Соціально-педагогічної реабілітації	
Принципи соціальної реабілітації										
Комплексності			Етапності		Добровільності		Довіри			Опори
Зміст соціальної реабілітації										
Психолого-педагогічна		Родинно-побутова			Правова		Професійно-трудова			
Шляхи здійснення соціальної реабілітації										
За місцем проживання дитини і батьків				У спеціальних навчально-виховних закладах						
Комплекс соціально-педагогічних заходів для батьків		Комплекс реабілітаційних заходів (за ступенями освіти)								
		Дошкільна освіта		Школа I ступеню		Школа II–III ступеню				
– медико-психологічне консультування; – батьківський всеобуч з тифлопедагогіки; – розробка та реалізація індивідуальних програм допомоги дітям; – всебічна соціальна діагностика особливостей внутрішньо-сімейного виховання; – спеціальні мікро-дослідження серед батьків		– рання діагностика; – адаптація до умов закладів дошкільної освіти та нових видів діяльності; – корекція відхилень у розвитку; – розвиток і залучення до діяльності збережених аналізаторів; – формування початкових уявлень і знань; – виховання соціальних норм поведінки		– комплексне вивчення кожного учня; – удосконалення чуттєвої сфери, розвиток аналітико-синтетичної діяльності; – створення програм когнітивного розвитку кожного учня – корекція вторинних відхилень; – трудове виховання		– корекція особистості підлітка; – система роботи з соціально-побутового орієнтування; – професійно-трудова навчання; – підготовка робочих місць для випускників				
Інтеграція в суспільство										
Освіта після закінчення школи II–III ступеню				Працевлаштування						
ПТЗО для дітей з вадами зору	ЗВО I–II рівнів акредитації	ЗВО III–IV рівнів акредитації		Навчально-виробничі підприємства УТОС	Звичайні підприємства, організації, установи		Бізнес-структури			

По-четверте, надається можливість здійснювати реальну допомогу сім'ям, які виховують дітей із вадами зору (на основі створення повного банку даних) у правовому, соціальному захисті, підтримки інтересів дітей у подальшому їхньому самовизначенні.

Таким чином, головна роль безпосередньої організації та впровадження цього підходу належить педагогічним колективам установ освіти, а загальну координацію дій здійснюють органи місцевого самоврядування, що дає змогу визначити чіткі задачі для кожного суб'єкта соціально-педагогічної діяльності щодо підтримки дітей із проблемами зору. У процесі реалізації цієї важливої педагогічної діяльності необхідно в інформаційному полі звернути увагу суспільства та кожного громадянина на необхідність позитивної зміни відношення до дітей з обмеженими

можливостями, а також сприяння їх повноцінної інтеграції в суспільство.

Використані літературні джерела

1. Образовательная интеграция и социальная адаптация лиц с ограниченными возможностями: [пособие для учителей, психологов и родителей детей с ограниченными возможностями] / А.Н. Коноплева, Н.Г. Еленский, Л.А. Зайцева и др. Минск : Нац. ин-т образования, 2005.
2. Солнцева Л.И. Теоретические и практические проблемы современной тифлопсихологии и тифлопедагогике: изд. для слабовидящих / Л.И. Солнцева. Москва : Логос, 2006.
3. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін. Київ : ДЦССМ, 2004.
4. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навч.-

метод. посіб. / Н.В. Заверико, Т.Г. Соловйова. Запоріжжя : Тандем, 2008.

5. Хилтунен Е. Практическая Монтессори-педагогика / Е. Хилтунен. Москва : Альта-принт, 2005.

References

1. Konopleva, A.N., Elena, N.G., & Zaitseva, L.A. et al. (2005). *Obrazovatel'naja integracija i social'naja adaptacija lic s ogranichennymi vozmozhnostjami [Educational integration and social adaptation of persons with disabilities]*. Minsk: National Institute of Education.

2. Solntseva, L.I. (2006). *Teoreticheskie i prakticheskie problemy sovremennoj tiflopsihologii i tiflopedagogiki [Theoretical and practical problems of modern typhlopsychology and typhlopedagogy: ed. for visually impaired]*. Moscow: Logos.

3. Zvierieva, I.D., Bezpalko, O.V., & Marchenko, S.Ia. (2004). *Sotsialna robota v Ukraini [Social work in Ukraine]*. Kyiv: DTSSSM.

4. Zaveryko, N.V., & Soloviova, T.H. (2008). *Sotsialno-pedahohichna robota z batkamy, shcho vykhovuiut ditei z osoblyvymy potrebamy [Social and pedagogical work with daddies, whirling children with special needs]*. Zaporizhzhia.

5. Hiltunen, E. (2005). *Prakticheskaja Montessori-pedagogika [Practical Montessori pedagogy]*. Moscow: Alta-print.

Teslenko Valentyn. Scientific-Theoretical Foundations of Children's with Disabilities Social-Pedagogical Rehabilitation and their Integration in the Society (Regional System)

Summary.

The article reviews the problems directly related to the social-pedagogical rehabilitation of children with visual impairment. In order to increase the efficiency of work in this direction, the creation of an appropriate regional model is proposed. It identifies the successive stages of activity, the subjects of children's of this category social-pedagogical support, the ways of children's with vision problems social rehabilitation and integration in society. The created and implemented system based on the proposed model is scientifically justified, humane, individually oriented. Joining the efforts of local authorities, teachers and medical workers, psychologists, sponsors, representatives of public organizations creates the additional opportunities to increase the efficiency of the relevant work at the regional level.

Social support for children with disabilities is considered one of the important humanistic tasks of the countries

all over the world. It is reflected, in particular, in such international legal documents as: Universal Declaration of Human Rights (adopted by the UN General Assembly in 1948), United Nations Convention on the Rights of the Child (1989 year), the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2007), which have been implemented in Ukrainian law. The state legal framework for social protection of children with disabilities in Ukraine is regulated by the relevant legal acts. Education and upbringing, development and preparation for the independent life of children with vision problems occurs both in mass-type institutions (mild pathology) and in specialized multi-age education institutions (complex pathology). Specialized educational institutions' management and staff should be sensitive to societal changes, labor market demands, and help children with vision problems and their parents to identify more clearly the future employment.

Key words: model; system; children with visual impairment; social-pedagogical support; training; education; rehabilitation; integration; authorities; family; special boarding schools.

Тесленко В.В. Научно-теоретические основы региональной системы социально-педагогической реабилитации детей с проблемами зрения и их интеграция в общество.

Аннотация.

В статье рассматриваются проблемы, непосредственно связанные с социально-педагогической реабилитацией детей с нарушением зрения. С целью повышения эффективности работы в этом направлении предлагается создание соответствующей региональной модели. В ней выделены последовательные этапы деятельности, субъекты социально-педагогической поддержки детей этой категории, пути осуществления социальной реабилитации и интеграции детей с проблемами зрения в социуме. Созданная и реализуемая система на основе предложенной модели является научно-обоснованной, гуманной, индивидуально-ориентированной. Объединение усилий органов местного самоуправления, педагогических и медицинских работников, психологов, спонсоров, представителей общественных организаций создает дополнительные возможности для повышения продуктивности соответствующей работы на региональном уровне.

Ключевые слова: модель; система; дети с нарушением зрения; социально-педагогическая поддержка; обучение; воспитание; реабилитация; интеграция; органы власти; семья; специальные школы-интернаты.